

Lisa 16

Viljandi vanalinna kujunduskontseptsioon **Viljandi vanalinna tänavatevõrgu ajalooline kujunemine**

Koostajad: Kati Männik, Rita Peirumaa
MTÜ SRIK Viljandi Ühendus

VILJANDI 2007

SISUKORD:

1. AJALUGU	3
1.1. Viljandi vanalinna tänavatevõrgu ajalooline kujunemine	3
1.2. Ajalugu tänavate lõikes	12
1.2.1. LOSSI tänav	12
1.2.2. TARTU tänav	15
1.2.3. POSTI tänav	17
1.2.4. JAKOBSONI tänav	18
1.2.5. TALLINNA tänav	18
1.2.6. TASUJA pst	19
1.2.7. PIKK tänav	19
1.2.8. KAUBA tänav	21
1.2.9. VÄIKE-TURU tänav	22
1.2.10. LINNU tänav	23
1.2.11. ORU tänav	23
1.2.12. KOIDU tänav	24
1.2.13. MÄE tänav	25
1.2.14. ROOSI tänav	25
1.2.15. KRAAVI tänav	25
1.2.16. SUPELUSE tänav	25
1.2.17. LIIVA tänav	25
1.2.18. SEPA tänav	26
1.2.19. MUNGA tänav	26
1.2.20. LUTSU tänav	27
1.2.21. HIIRE tänav	27
1.2.21. J. LAIDONERI PLATS	28
1.2.22. TREPIMÄGI	28
1.2.23. VABADUSE PLATS	29
1.3. Linnamüüri ajalugu	30
1.4. Pitsatpildi ajalugu	30

1. AJALUGU

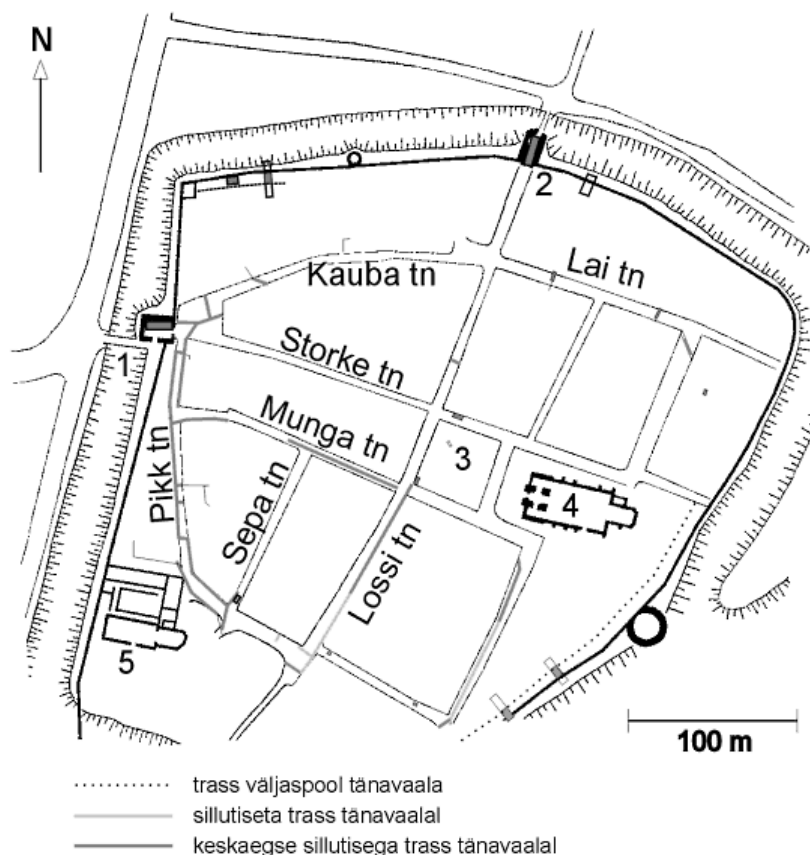
1.1. Viljandi vanalinna tänavatevõrgu ajalooline kujunemine

Viljandi linn on tekkinud kahe muinasaegse liiklussoone, põhja-lõunasuunalise kaugtee ja Pärnu–Peipsi veetee ristumiskohale. Muistse linnuse kõrvale kujunes ka muinasasula, mille järgi on arheoloogidel õnnestunud uurida ordulinnuse varemetest lõuna pool, Huntaugul.¹

Muinasaegsed asustusjäljed praeguse vanalinna alal puuduvad. Viljandi linna teke on otseselt seotud kivilinnuse rajamisega 13. sajandi II veerandil. Hilisema vanalinna alal levis asustus järk-järgult, ka linnamüüri rajamise järel leidis müüri piiratud alal hoonestamata ja asustamata piirkondi. Arheoloogide väitel asus praeguse Jaani kiriku kooriosa ümbruses Viljandi varasem turukoht ja selle läheduses sepikoda. Turuplats püsis selles piirkonnas kuni uue, hilisema turu kujunemiseni linnakiriku juures (praegune Laidoneri plats).

Keskaegse linna kohta leidub andmeid napilt. Sellest perioodist on aga **säilinud keskaegne tänavatevõrk**.

Joonis.² Viljandi linnakindlustused (1688. aasta plaani põhjal) ning keskaegsed tänavad (nimedega), tänapäevased vanalinna tänavad kontuuridega. 1 – Riia värav, 2 – Tartu värav, 3 – turuplats, 4 – linnakirik, 5 – klooster, hilisem Jaani kirik.

¹ Alttoa, K. Viljandi linn. – Eesti arhitektuur 2. Tallinn, 1996, lk. 162.

² Haak, A. Keskaegse Viljandi tänavate võrk. Viljandi Muuseumi aastaraamat 2002. (www.muuseum.viljandimaa.ee)

Viljandi linn kujunes linnusest põhja poole 10,2 ha suurusele maa-alale, mida ümbritses kolme väravaga linnamüür. Linna pikiteljeks oli linnusevärava juurest Tartu väravani kulgev **Lossi tänav** ning ristteljeks Lossi tänav äärselt turuplatsilt Riia väravani kulgev **Storke (Kauba) tänav**.

Võimaldamaks vaba pääsu linnamüüri juurde ei tohtinud vahetult müüri äärde ehitada. Teada on Plettenbergi vastav korraldus 1535. aastast (Freymann 1905: 9).³ Nimetatud korralduses on kirjas mitmed teisedki reeglid, mis kajastavad omaaegset elukorraldust keskaegses Viljandi linnas:

...Veel, peab see kodanik, kes tahab linnasarase sees põldu harida, sellest kõigepealt teada andma linna kemmererile ja peab andma linnale sellest kümnendiku Veel ei tohi keegi ajada hārgi koplisse ega lõhkuda tara Veel ei tohi keegi Viljandi linnas müüa maha oma pärandust, vaid seda tuleb kõigepealt pakkuda raele. Veel ei tohi ükski mees teiselt ära vedada tolle tara Veel ei tohi keegi tuua raibet ega lõpnud tõbrast matmiseks linna ega heita seda tänavale, vaid see tuleb matta või viia linnast piisavalt kaugele. Ka peab igaiüks vedama oma sõnniku või kruusa Veskimäe (orig. Mellenberch) või Püha Antoniuse [kabeli] juurde, mõlema tee vahele Veel peab igaiüks, kui kodanikele üteldakse, hoidma oma maja ees kahjutule puhuks vihmavett. ... Veel ei tohi ükski mees ehitada reht ega sauna, kus varemalt pole mingit reht ega sauna olnud, Ka ei tohi keegi ehitada teisele liiga lähedale Veel ei tohi keegi ehitada linnamüüri külge tallisid ega elamuid ning tarasid, vaid müürid peavad olema vabad. ⁴

Hoolimata keerulistest majandusoludest, võib öelda, et Viljandis ei leidu ühtegi keskaegset tänavat, kus 16. sajandi keskpaigas kivikate puuduks.⁵

Keskajale järgnenud perioodist kuni 1770. aastani, mis oli täis sõdu (Liivi sõda, Poola-Rootsi sõjad⁶, Põhjasõda) ja võimuvahetusi ei ole tänaseni säilinud ühtki hoonet ning linnaarenguliselt võib positiivse poole pealt välja tuua vaid keskaegse tänavavõrgu säilimise.⁷

18.sajandi viimasel kolmandikul algas Viljandi uus tõus. 1783. aastal vabanes linn lõplikult mõisa alt ning sai endale jälle omavalitsuse. Esialgu hõlmas linn küll vaid keskaegse linna territooriumi, sest selle laienemist takistasid ümbritsevad mõisamaad.

³ Viljandi Muuseumi aastaraamat 1998. Liivimaa 1599. aasta revisjon. Viljandi linn. Poola keelest tõlkinud Katrin Vabamäe. Kommentaarid Kaur Allttoa.

⁴ Viljandi Muuseumi aastaraamat 2000. Viljandi linnaprivileegide kinnitamine ordumeister Wolter von Plettenbergi poolt 1533. aastal. Tõlkinud Ivar Leimus

⁵ Haak, 2002.

⁶ Jam Zapolski vaherahu põhjal 1582 lahkusid venelased kõigist Liivimaa linnustest. Viljandi linn läks poolakate kätte ning aastal 1599 korraldasid nad revisjoni mille tulemusena valmis nn. "Poola protokoll". See annab loendi Viljandi tänavate ja hoonete kohta.

Detail 1790.a. kaardist. *Plan der Kreisstadt Fellin nebst dazu gehörigen Ländereien mit Deskription.*⁷

1789. aastal saadi aga mõisalt juurde maa-ala linnast põhja pool, mis planeeriti baroki ajastule iseloomulikult regulaarse tänavavõrguga viiekümneks krundiks (vt kaart „Detail 1789.a. kaardist”).⁸ See maa-ala, nn. Uuslinn, hoonestati põhiliselt 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul.⁹

Linna välisilmet mõjutas kindralkuberneri 1782. aasta korraldus, mille kohaselt pidi kõigil ehitatavatel majadel olema kivist katused.⁸

Linna arengut mõjutas tugevalt veel raudtee. 1898 ehitati üle Valuoja kividega sillutatud tee kuni raudteejaamani.

Esimesele maailmasõjale eelnenud kümnendite jooksul ehitas Viljandi, nii nagu ka teised Eesti maakonnalinnad, endale esindusliku keskuse – ühekordsetest puumajadest koosnev n. ö. suur küla muutus sillutatud ja valgustatud tänavate ning stiilsete elu- ja ärihoonetega linnaks.

20.sajandi algus tõi linna ka elektrivalguse. Esimesena, 1901 Lossi tn - Rosenbergi majades. 1910 said elektrivalguse teisedki südalinna ärid ja elumajad. 1912 ehitati uus elektrijaam Trepimäe alla, sellega seotult said nüüd valgust ka eeslinnade elanikud ja tänavad.

⁷ EAA, f. 1002, n. 1, s. 1821.

⁸ „Viljandi ajalooline linnakeskus”, köide A, 1969

Lossi tänav, laternapost Lossi 26 hoone vastas lopsaka juugendliku joonega

Viljandi viimase sakslasest linnapea Otto von Engelhardti ametiajal tehti linna jaoks palju heakorrasustöid (nt rajati Lastepark)⁹ ning Trepimäe rajamisega loodi täiesti uus ehituspiirkond.

⁹

Avalikke haljasalasid Viljandis 19. sajandi lõpul ei olnud ning linnarahva põhiliseks jalutus- ja vaba aja veetmise kohaks kujunesid lossimäed, mis kuulusid mõisale. Vt Allik, 2002.

Lastepark

19. sajandil sulgesid otsetee järve äärde raekoja kõrval olevad hooned, sügav vallikraav ning nõlvakul paiknevad linnakodanike aiad. Sajandi lõpuks oli rajatud läbipääs turuplatsilt järveni ning täidetud ülekäik vallikraavist. 20. sajandi esimesel kümnendil paigaldati trepid ning rajati haljastus, samasse ajajärku jääb ka lähedaste mäenõlvade hoonestamine.¹⁰

Trepimägi

Trepimäe algus

Sajandivahetusele järgnenud kümnenditel omandas Viljandi südalinn ilme, mis on üldjoontes säilinud tänaseni, ning kujunesid lõplikult välja samuti tänaseni säilinud peatänavad.

Viljandi eeslinnad kasvasid 20. sajandi algul vanalinnaga kokku üheks tervikuks. Uute linnaosade liitumine ei rikkunud keskajal väljakujunenud tänavavõrku, mille ajalooline ülesehitus linnaplaanis on tänaseni säilinud.

20. sajandi alguses oli linna peatänavaks majanduslikus mõttes ja keskest asukohast johtuvalt Lossi tänav, kuid üha enam hakkas tooni andma ka Tartu tänav, eriti selle Tallinna ja Koidu tänava vaheline lõik. Nendel kahel tänaval paikneski suurem osa linna kaubandusettevõtetest.

Viljandi südameks oli tollal veel Lossi tänava ääres asunud sillutatud turuplats, mis muudeti pargiks alles 1933. aastal. Turul kaubeldi kaks korda nädalas ning lisaks sellele peeti aasta jooksul veel hulgaliselt laatu.¹¹

Turuplats Lossi tänava ääres

Turupäev. Fotol näha ka hoone külge kinnitatud laternad

Vaade raekoja tornist enne 1944.a. põlengut

1944.a. põleng muutis linna väljakujunenud struktuuri. Seni tihedalt hoonestatud kesklinn jäi mitmeteks aastateks varemetesse ning 1950ndatel aastatel tõmmati buldooseriga varemed maha ning linna rae eest kuni Tartu tänavani kujunes looklev roheala. Kavandatud nõukogulikku arhitektuuriansamblit välja ehitada ei jõutudki, v.a. mõni üksik hoone – Oru tn korterelamu, 1967 lisandus kino “Rubiin”.

Vanalinna tänavad oli veel Nõukogude perioodil pikka aega munakivikatendiga, kuid just see aeg tõi hiljem kaasa vanalinna lausasfalteerimise. Mitmel pool võeti üles ka kõnniteede graniitplaadid ning rikuti sellega palju vanalinna üldist miljööd.

1944.a. põleng ning hilisem rusude tasandamine oli eeldus Tartu ja Lossi tänava ristumiskohal tekkinud väljaku sünniks. Alates Nõukogude perioodist on kandnud väljak Keskväljaku nime. Seal toimusid ka mitmed linna suurüritused nagu linna 700. juubeli tähistamine jms. Väljaku ümber asusid poed, sööklad, 1967.a. ehitatud kino tõstis piirkonna avaliku kasutuse funktsiooni veelgi.

Keskväljak 1950ndatel aastatel

Täna (2006) on plats oma väljaku rolli kaotanud ja muutunud pigem parklafunktsiooni kandvaks platsiks. Autode pideva kasvuga ning kindlasti veel teiste muutujate olemasolul (suurte kaubandusketipoodide eelistamine väikestele poekesetele, autoga sisseostude tegemise eelistamine jms) on muutnud kunagise peamise äritsooni teisejärguliseks.

OÜ Alver Trummal Arhitektid tehtud Keskväljaku projekti kohaselt peaks tulevikus siiski kunagise keskväljaku piirkonda iseloomustama teistsugune lahendus, kui on seda tänane pilt. Samuti muudab piirkonna ilmet ka Arkaadia aias jalakäijate tee väljaehitamine (vt OÜ ZIZI & YOYO projekt).

Tallinna tn oli pikka aega juriidiliselt Viljandi linna piiriks, kuigi Tallinna tänava taha jääv eeslinn – Kantreküla - faktiliselt toimis linna osana. 1919.a. liideti Kantreküla linnaga ka *de jure*. Tõenäoliselt on pikkamööda sellest ajast alates Tallinna tänava tähtsus pidevalt tõusnud. Nõukogude perioodil asusid Tallinna tänava ääres küll mitmed sõjaväehooned, mistõttu avalik ruum oli selles osas vähene – Tallinna tänav oli pikalt piiratud kõrge müüri ja Omariikluse taastamisega muutus aga just see piirkond (põhjuseks vene sõjaväe lahkumisega vabanenud ala ja hooned) esimesena atraktiivseks äritsooniks, kuhu kerkisid 1990ndate lõpus, 2000ndate alguses esimesed suuremad kaubanduskeskused, postimaja. Kõige selle jätkuks on täna saanud Tallinna tänavast linna peatänav.

1.2. Ajalugu tänavate lõikes

Viljandi vanalinna tänavatevõrgu ajaloolise ülevaate koostamisel on kasutatud OÜ Inrestauraator Projekti poolt 1996. aastal koostatud „Viljandi vanalinna hoonestuse väärtushinnangulist analüüsi”.

1.2.1. LOSSI tänav

Lossi tn – (Schlossgasse, Schloss-strasse) vanalinna peatänav, kulges keskajal linnuse väravate juurest Tartu väravateni, pärast 1789.a. pikendatud põhja suunas. Nõukogude perioodil Kingissepa tn.

On põhjust eeldada, et Lossi tänav oli sillutatud juba 14. sajandil. Varaseimaks kindlaks sellele viitavaks leiuks on Tartu värava esine vanim sillutis, mis leidude põhjal otsustades pärineb 14. sajandi II poolest või tõenäolisemalt 15. sajandi I poolest. Vähemalt Tartu väravas on sillutamistöid (II sillutis) tehtud ka 15. sajandi keskel. 16. sajandi keskpaiga korrastustöödel on varasem(aid) sillutis(i) üles võetud ning rajatud uus, suurematest kividest munakivisillutis, mis on jälgitav kogu Lossi tänava alal. Peagi järgnes Liivi sõjast tingitud üldine tagasilangus.¹² 20.sajandi alguse paiku tehtud fotodelt nähtub, et Lossi tn on kaetud korraliku munakividest katendiga, mida ääristavad graniitplaatidega kõnniteed.

Lossi tänav, hoonestust ääristab tellispandus (vt parempoolne kõnnitee) ja kõnniteeplaadid

on ühel pool tänavat suurtest graniitplaatidest, teisel pool väikesest ruudukujulistest plaatidist

Veel 20.sajandi esimesel poolel oli Lossi tn linna peatänav, mida ääristasid nii ärid kui ettevõtted.

1901 Rosenbergi majades (õllevabrikant) seati sisse elektrivalgus. 1910 hakkas tööle Tallinna firma "Inthal & Co" elektrijaam ning esimestena said elektrivalguse südalinna ärid ja elumajad. Tänavavalgustus oli 20.sajandi algul Lossi tänaval erilmeline – palju on nn rippvalgustust, samuti on fotodel ka laternapost Lossi 26 ees, mis on lopsaka juugendliku joonega.

Lossi tänava algus (maja nr 7). Hoones asus populaarne Kirsimäe kohvik

Rosenbergi õllevabrik Lossi tn (sisehoov). Praegune EVE hotelli sisehoov

20.sajandi algul väga levinud rippvalgustus vanalinnas (Lossi tn)

1.2.2. TARTU tänav

Tartu tn – (Dörptische Strasse) maanteena olemas juba keskajal, hoonestatud tänavana alates 18.saj. lõpust, tänavanimetusena alates 1804.a.

Tartu tn järgis algselt vallikraavi kulgu. 19.saj. õgvendati teisel kolmandikul paralleelseks Posti tn -ga. Alates 19.sajandi lõpust hakkas Tartu tn muutuma äritänavaks, hoonestust kujundati (eriti fassaade) seetõttu tihti ümber. Sama tendents jätkus 1920-30.aastatel kui kaubandustänavana aktiivsus veelgi tõusis.

Tänavalgustitena on peamiselt kasutusel olnud sajandi algul rippvalgustid ja laternad hoonete küljes. Sõiduteed on katnud maakivikatend, mida ääristasid mõlemal pool graniitplaatidega kaetud kõnniteed.

Tartu tänav 1930ndatel, kõnnitee kaetud graniitplaatidega, sõidutee munakividega. Majade vahel kõrged plankaiad. Fotol on näha ka üks Tartu tn rippvalgusti.

1919 avati Jaan Rebase riidevärvimise vabrik Tartu tänavas. 1920 asutati Viljandi likööri- ja veinivabrikute OÜ Alko. Algul valmistati vaid likööri, 1921. aastast ka veine ning esimesena Eestis ka vahuveini. 1924 August Bachmann rajas Tartu tänavas polstermööbli- ja sadulsepatööstuse, mida hiljem täiendab mööblitööstusega. Valmistati ka peennahatooteid ja hobuseriistu. Gustav Tänav avas Tartu tänavas pagaritööstuse ja kaupluse.

Tartu tänav, kus asusid paljud linna ärid

Vaade piki Tartu tänavat Tallinna tänava suunas

1.2.3. POSTI tänav

Posti tn - (Posttrasse) on tekkinud pärast 1789.a. seoses uute linnakvartalite rajamisega. Algul kuulus piirkond mõisale ja enne 1789.a. asus kvartalis (nr 160) 3 hoonet.

1843 loodi Viljandisse saksa selts "Casino", mille maja Posti tn-l on linna nägusaim klassitsistlik hoone.

Kasiinohoone Posti tänaval. Sõidutee on kaetud munakivisillutisega ning kõnniteed graniitplaatidega.

Kohtumaja Posti tänaval, fotol näha ka vanalinnas kasutatud rippvalgusti ning kuulutistetulp

1.2.4. JAKOBSONI tänav

Jakobsoni tn - tekkinud 1789.a. seoses uute linnakvartalite rajamisega. 1901 rajati Lastepark, 1912. aastal ehitati siia linna esimene purskkaev.

Parun Wolfi maja ehitus Jakobsoni tänaval 20.sajandi algul. Fotol näha ka puitpostile kinnitatud valgusti. Jakobsoni tn oli kaetud munakividega, kõnniteed olid samuti munakividest. Sõidutee oli keskel kõrgem, kõnnitee ja sõidutee vahele jäi vihmavee äravoolu juhtimiseks süvend

1.2.5. TALLINNA tänav

Tallinna tn – (Revalische Strasse) vana maantee, linnaplaanidel nimetatud alates 18.saj. lõpust.

Endine Põllumeeste Seltsi hoone. Fotol näha ka maja külge kinnitatud latern ning tolele ajale iseloomulikud kõrged lipp- ja plankaiad

Endine Põllumeeste Seltsi maja ümberehitusejärgselt (tänapäevane Kaubamaja). Fotol näha ka kõrge tellistest postidega puidust plankaid

1.2.6. TASUJA pst

Eksisteerib alates 1934.a. Tänaväärne hoonestus peaaegu puudub.

1.2.7. PIKK tänav

Pikk tn – (Lang Gasse) keskaegset päritolu. 1784.a. koosnes kolmest osast: Kauba tänavast kirikuni Pikk tn, kirikust Lossi tänavani Munga tn, Lossi tänavast järve poole Juudi tn (Judengasse, Judenstrasse). 1804.a. on Munga tn liidetud Pika tänavaga, 1936.a. liideti Juudi tn Pika tänavaga. Nõukogude perioodil kandis Pikk tänav Pioneeri tänav nime.

Seniste andmete põhjal on Viljandi tekkeloos kõige olulisemal kohal just Pikk tänav. Ajaloolaste oletus, et mööda Pikka tänavat kulges muinasaegne liikumistee pole kinnitust leidnud, kuid ühenduste kujunemine seoses linnusega tundub igati põhjendatud.

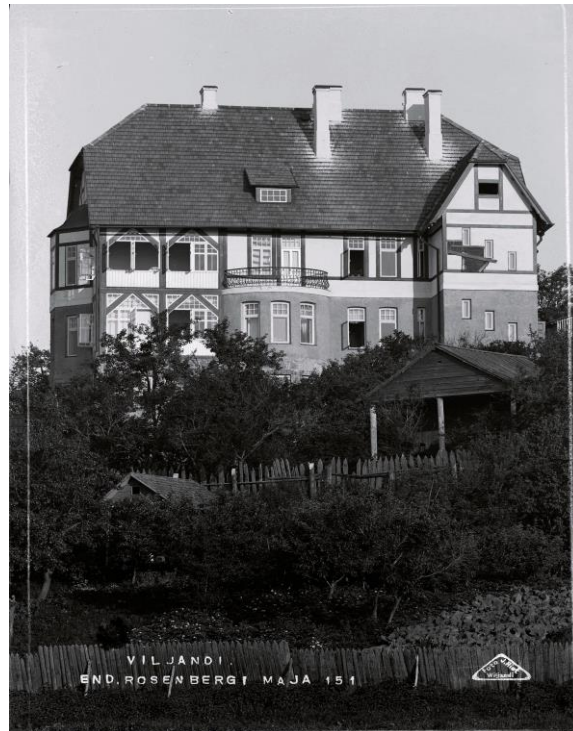
Arheoloogilised uuringud lubavad kindlalt väita, et Pika tänava piirkond oli asustatud juba enne linnamüüri rajamist. Varaseima maakivisillutise Pikal tänaval võib seniste leidude põhjal dateerida 14. sajandisse. Pika tänava piirkonnas on avastatud ka keskaegseid hooneid.

Pikk tänav vaatega Sepa tänavale. Hoonel esimese korruse 6-ruuduga akende ees luugid. Sõidutee kaetud munakividega, kõnniteed graniitplaatidega

Pikk tn 39, G. Blumbergile kuulunud villa. Fotol näha tüüpilised plankaiad ning samuti valgusti, mis on kinnitatud puitposti külge

Rosenbergi maja (tuntud Muksi maja nime all) Pikal tänaval. Fotel näha ka tüüpilised lubjatud korstnapitsid

1.2.8. KAUBA tänav

Kauba tn – (Storcke ja Storkeni tn, hiljem Kaufgasse, Kaufstrasse), keskaegset päritolu tänav, suundus endiselt Heinaturult Lossi tänavale, mainitud 1599.a. nimerevisjonis, linnaplaanidel alates 1784.a.

Storke (praegune Kauba) tänav oli keskaegse Viljandi peatänav, viies turuplatsilt Riia väravateni. Arheoloogia seisukohalt on nimetatud tänava kohta teada kõige vähem. Arheoloogid on avastanud keskaegse sillutise praegusest tänavapinnast 50–65 cm sügavusel ning Riia väravas. Kuna kõiki tänavakihte pole seni uurida õnnestunud, on teadmata ka tänava kujunemislugu. Kauba tänavaga seoses on mainitud ka puitsillutist.¹³

¹³ Vt täpsemalt, Haak 2002.

Heinaturg ehk väike turg Kauba ja Väike-Turu tänava ristumiskohal. Sõidutee ja turuplats kaetud munakivisillutisega, kõnniteed graniitplaatidega. Fotel näha ka omaaegne kuulutustetulp ning graniitpostid kõnnitee ääres.

1.2.9. VÄIKE-TURU tänav

Väike-Turu tn – keskaegset päritolu, 1599.a. nimerevisjonis Kauba tänav, 18.sajandi lõpust Sea tänav (Schweingasse, Schweinstrasse), 1922.a. Väiketuru tänav, pärast II maailmasõda Väike-Turu tänav.

Alates 19.saj. muutus Väike-Turu väiksema tähtsusega kõrvaltänavaks.

1927.a. asutas Johan Juul Väiketuru tänavale mehhaniseeritud aurukuivati ja keskküttega mööblitööstuse. Seal valmistati modernset kvaliteet- ja polstermööblit.

Praegune Väike-Turu tänav kandis keskajal Kauba tänava nime. See tänav on üks väheseid, mille täpne hiliskeskaegne laius on teada: selle Riia värava poolses otsas mõõdeti 1997. aasta järelevalvetööde käigus praegusest maapinnast 55–80 cm sügavusel asunud maakivisillutisega tänava laiuseks 4,3 m. Sillutisekivid olid asetatud kaarjalt, nii et tee mõlemasse serva moodustus rentsel. 2001. aasta järelevalvetöödel selgus, et tänava alal on jälgi kolmest maakivisillutisest. Asfaldipinnast 50–60 cm sügavusel asus maakivisillutis kollase liiva padjal, 85–90 cm sügavusel leiti punasest liivast sillutisepadi, kust sillutisekivid olid nähtavasti varem eemaldatud. Viimase padja sees asunud 1–2 cm paksusest hallikast elutegevuskihist saadi 14.–15. sajandisse kuuluv importkeraamikakild. Tänavapinnast 105 cm sügavusel sillutisepadi lõppes ning 1–2 cm paksuse elutegevuskihi all tuli nähtavale uus punase liiva ladestus, arvatavasti veelgi varasema sillutise padi. Seega kuulub ka Väike-Turu tänava varaseim sillutis 14. sajandisse.¹⁴

¹⁴ Haak, 2002.

1.2.10. LINNU tänav

Linnu tn – (Vogel Gasse, Vogelstrasse) vanalinna keskosas paiknev tänav, linnaplaanidel alates 18. sajandi lõpust, pärast II maailmasõda ühepoolse hoonestusega, nõukogude perioodil Komsomoli tn.

Foto, kus barokse raehoone kõrval on säilinud veel ka puitmaja, mis lammutati seoses Trepimäelt läbipääsu tegemisega järveni. Vasakule poole jääb endine Bristol hotell, mis hävis 1944.a. septembri põlengus.

1.2.11. ORU tänav

Oru tn – algselt ulatunud Lossi tn-lt Kraavi tänava jooneni, vallikraavi alune osa kujunes välja 19.saj I veerandil; 18.-19.sajandi vahetusest alates Kassisaba tn (Katzen-Schwanz Gasse, Katzenschwanzstrasse), 1922.a. alates Oru tn.

Kaur Alttoa uurimuse järgi¹⁵ on juba 1784.a. kaardilt näha omapärane väike “asustustuumik” Kraavi - Supeluse - Oru tänavate ristumiskohal, kus paiknes kobaras viis maja, kuid erandlikuna kõik maavalduseta. Vanalinnaga külgnev järveäärne ürgoru nõlv oli samuti juba sel perioodil kruntideks mõõdetud, kus asusid põhiliselt linnakodanike aiamaad, ehitisi oli seal sel ajal ainult üksikuid. Alttoa märgib, et Roosi - Liiva - Supeluse tänavate rajooni tähistab plaanil ainult märkus “Liivamäed”.

¹⁵ Kaur Alttoa. Viljandi ehituslikust kujunemisest 18. sajandil. (Käsitöö Viljandi Muuseumis).

18.sajandi lõpul Supeluse, Trepimägi, Oru, Roosi tänavate alal asusid linnaelanike aiad mõne üksiku elumajaga. Võibki öelda, et just Oru tn on tänaseni säilinud Viljandile tüüpilised mantelkorstnaga 18.sajandi väikelinnamajad – Oru 6 /Linnu 4A, Oru 15A, Oru 17, samuti Viljandile tüüpiline 19-20.sajandivahetuse 1-korruseline puidust väikelinnamaja on Oru 15. Säilinud on ka munakivisillutis.

Lai tänav (nüüdne Oru tn Lossi tn-st Kraavi tn-ni). Arheoloogilistel uurimistöödel on praeguse Oru tänava kohal leitud tänavasillutis, samas kui Lossi tänavast ida pool pole linna põhjamüüri ääres seni toimunud uuringutel tänavakihte leitud. Leidude põhjal võib tänaväärse hoonestuse hävimise dateerida 16. sajandi II poole, seega kõigi eelduste kohaselt Liivi sõja aega. Nimetus Lai tänav (*Zaulek Szeroki*) esineb ka 1599. aasta revisjonis.

Oru tänav, paremal pool on Oru 15 hoone nurk ning edasi Oru 15A. Fotol tüüpilised vanalinna plankaiad ja suured väravad sisehoovide ees.

Oru tänav, vaatega maja nr 13-le. Fotol näha ka puitpostile kinnitatud latern

1.2.12. KOIDU tänav

Koidu tn – tekkinud pärast 1789.a. seoses uute linnakvartalite rajamisega, algselt Harjutuse

(Exerzier) tänav (saanud oma nime tänava lõunaosas asunud sõjaväe õppeväljaku järgi). 1866.a. linnaplaanil on Harjutuse (Koidu) tänav teinud läbimurde Tartu tänavani.

1.2.3. MÄE tänav

Mäe tn – (Bergstrasse) muinsuskaitseala idapoolne piiri tänav, tekkinud pärast 1789.a. seoses uute linnakvartalite rajamisega.

1.2.14. ROOSI tänav

Roosi tn – (Rosenstrasse) väike tn vallikraavist järve poole jääval orunõlval, algselt nimeta (1865), hiljem Roosi tn (1932).

1.2.15. KRAAVI tänav

Kraavi tn – Oru tn-lt Tartu tänavale suunduv tänav, linnaplaanidel alates 18.sajandi lõpust, mil ületas vallikraavist lähtuva oja. Vallikraavis oli kitsas oja veel 19.sajandi teisel poolel. 1934 avati Viljandis Tartu ja Kraavi tänava nurgal saun.

1.2.16. SUPELUSE tänav

Supeluse tn – keskosas jalakäijate tee, linnaplaanidel alates 1832.a.

1.2.17. LIIVA tänav

Liiva tn – (Sandstrasse), Tartu tn-ga ristuv ülemine osa linnaplaanidel alates 1832.a., tervikuna on tänav plaanidel märgitud alates 1865.a. Hoonestus tekkis Liiva tänavale 19.sajandi esimesel kolmandikul. 19-20. sajandi vahetusel ehitati tapamaja (hilisem Spordibaas).

Kvartal 163 (Tartu, Liiva, Supeluse, Kraavi) on tekkinud vanalinna külje alla suhteliselt varakult, juba 18.sajandi lõpul on maantee poolne külg ka hoonestatud, lõplikult kujunes välja 19.sajandi I poolel. Kvartali omapära on paiknemine tugeval reljeefil, mis kujundab piirkonna miljöö.

1.2.18. SEPA tänav

Sepa tn – (Schmiedengasse, Schmiedenstrasse) keskaegset päritolu, linnaplaanidel alates 1784.a. Vana struktuur on põhimõtteliselt säilinud. Pika tn hoonete aiad jäid Sepa tänavale, Munga tn-le tekkis hoonestus küll 19.sajandi lõpul, kuid siiski võib pidada Sepa ja Munga tänavat kvartali nr 174 tagaküljeks.

Arheoloogilised uuringud on avastanud kolme munakivisillutise olemasolu.¹⁶ Sillutisealune kultuurikiht peaks keraamika põhjal olema tekkinud 13. sajandi II poolel või 14. sajandil. Tõenäoliselt 16. sajandi II poolel, mil mitmed Viljandi tänavad on uuesti sillutatud, on Sepa tänav saanud samuti uue kivitaketi, mis on püsinud kasutusel ka sõdade ajal.¹⁷

1.2.19. MUNGA tänav

Munga tn – (Mönchenstrasse, Möchgasse) tõenäoliselt keskaegselt turuplatsilt linnamüürini kulgenud tänav, mainitud 1599.a. Poola nimerevisjonis, 1784.a. linnaplaanil Kloostri tn (Kloostergasse), alates 1804.a. Munga tn; nõukogude ajal Olevi tänav.

Munga tänavalt leiti kuivenduskraavid, mille ääres asus vitspunitistest aed. Dateerub see ajavahemikku 1290–1410. Kui vanim ladestunud kultuurikiht otseselt tänava olemasolule ei viita, siis selle kohale kraavi kaldale oli nähtavasti kujunenud tee, mis osutus raskesti läbitavaks. Seda oli korduvalt täidetud piki tänavat asetsevate puutüvedega. Asjaolu, et ühtlast puitsillutist ei rajatud, näib viitavat tänava teisejärgulisusele linna liiklusteena.

Munakivikatte sai Munga tänav ilmselt alles 16. sajandi keskel, kõige varem II veerandil. 40–70 cm paksuse punase liiva padjale olid tihedalt laotud 10–15 cm suurused munakivid, avastati ka risti tänavat asunud vee äravoolu renn.

Munga ja Pika tänavate nurgal olev maja. Fotol näha ka tellistest piirdeaed Munga tn-l.

¹⁶ Vt Haak, 2002.

¹⁷ Samas.

1.2.20. LUTSU tänav

Lutsu tn – (Quabbengasse, Quabbenstrasse) Lossi tn-ga paralleelne tänav, linnaplaanidel alates 18.sajandi lõpust, nõukogude perioodil Säde tn.

Lutsu tn-l paiknesid veel 19.sajandi keskel aiad.

Praeguse Lutsu tänava alal säilinud varaseim kultuurkiht sisaldab 13. sajandi II poole – 15./16. sajandi leide. Võimalik, et seda tänavat on mainitud ka Poola revisjonis, kus räägitakse kruntidest tänava ja linnamüüri vahel. Waldorfkooli taga paiknes veelgi idapoolsem sillutis, seda vahetult linnamüüri ääres.

1.2.21. HIIRE tänav

Hiire tänav - (Mäusegasse, Mausegasse) paikneb kv-te 168 ja 169 vahel, linnaplaanides alates 1784.a. II ms aegses põlengus Hiire tn hoonestus hävis.

Vaade Hiire tänavale. Fotol on näha, kuidas kõnnitee graniitplaadid ei katke ka sõiduteel, vaid on selles osas sõiduteega võrdsel tasapinnal.

1.2.21. J. LAIDONERI PLATS

J. Laidoneri plats – (Grosser Markt) keskaegne turuplats – vanalinna tähtsaim väljak; 1865.a. Suurturg, alates 1934 Kindral Laidoneri plats, nõukogude perioodil J. Tompi nimeline plats.

Keskaegne turuplats paiknes Lossi ja Storke tänava nurgal, ulatudes lõuna pool Munga tänavani. Turgu peeti veel ka 20.sajandi algul.

Senised uurimisandmed varakeskaegsete kihtide kohta on väga napid. 1995. aasta kaevandis sisaldas looduslikul aluspinnal paiknev kultuurkiht 13. sajandi II poole importkeraamikat. 2002. aastal avastati turuplatsi keskosas looduslikul aluspinnal 20–25 cm paksune varakeskaegne kultuurkiht, mille peal asus vahetult punasest liivast padjale laotud munakivisillutis. On üsna tõenäoline, et linna peatänav oli sillutatud juba 14. sajandil.

On oletatud et 16.–17. sajandi sõdade ajal ulatus matmisala turuplatsile. Seejuures on kohati segamini kaevatud või üles võetud ka keskaegne sillutis. Samuti tuleb arvestada turuplatsi haljastamisel 20. sajandi algul toimunud mullakihi segamistega.

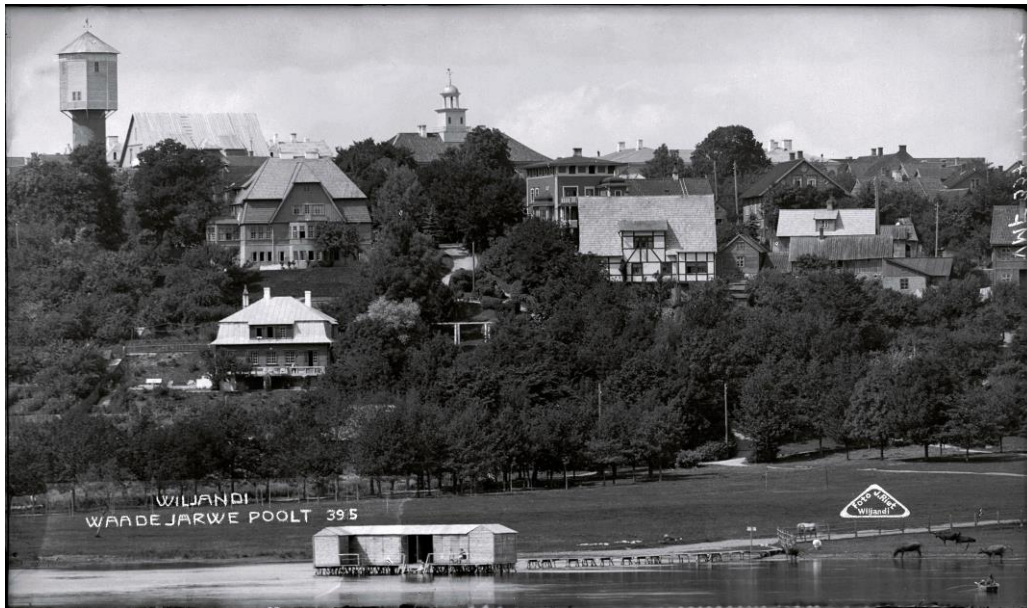

Muuseumihoone

1.2.22. TREPIMÄGI

Trepimägi – järve poole laskuv jalakäijate tee, rajatud linnapea Otto v. Engelhardti ajal sajandivahetusel.

19.sajandi keskpaigani olid siin peamiselt aiamaad. Silla loomisega järve ja linna vahel kujunes Trepimäe ala Viljandi olulisimaks villade piirkonnaks. See on ka loomulik, sest sealsed suured krundid ja looduslikud tingimused võimaldasid rajada avaraid iluaedu, mida uut tüüpi linnaeramud eeldasid.¹⁸ Siiski püstitati enamik Trepimäe villasid 1920.-1930. aastatel.

Trepimägi 1920ndatel aastatel

1.2.23. VABADUSE PLATS

Vabaduse plats – välja kujunenud 1927.a. Ka 1929.a. A. Soansi koostatud linna planeerimiskavas oli siia ette nähtud väljak. Praegu linna keskne väljak, nõukogude perioodil Nõukogude väljak.

Vabaduse plats 20.sajandi algul

1.3. Linnamüüri ajalugu

Linnamüür (keskajal), mis eelkõige oli kaitserajatis, moodustas selge, igapäevaelus nähtava ja tunnetatava piiri. Viljandis moodustas linnamüür ordulinnusega ühtse kaitstesüsteemi.

Viljandi linnamüürist on maa peal säilinud vaid vähesed jäänused. Omaaegne müür oli 1,2 km pikkune ja arvatavasti 3–5 meetri kõrgune, praegustel andmetel on see ehitatud ühekorraga, ajavahemikus 1260–1300. Müüri paksus oli keskmiselt 2,1 meetrit (üks süld). Viljandi vallikraavi laius ulatus 20–30 meetrini, sügavuseks oli keskosas 6–7 meetrit. Müüri piiratud ala oli 10,2 ha suurune. Linnamüüri sisekülg oli keskajal kaitse-eesmärkidel hoonestamata ning seal asus tee. Alates 16. sajandi lõpust, kui linn purustati, on mitmed hooned rajatud kas vastu linnamüüri või ka linnamüüri jäänustele toetuvatena. Seega ei ole linnamüür kogupikkuses linnapildis ülesleitav.¹⁹

1.4. Pitsatpildi ajalugu

Esimesed linnavapid ilmusid Eestimaa pinnale alles 14. sajandi teisel poolel ning laiema leviku saavutasid need alles 16. sajandil. Viljandi vapi kohta nii varast dateeringut anda ei saa, küll aga linna pitsatite kasutamist on võimalik jälgida alates 15. sajandi algusest. Viljandi suure pitsati esimene kindel teadaolev kujutis pärineb aastast 1465 (võimalik, et kasutati juba ka 1429)²⁰. Pitsatil kujutatud neitsi Maarjat Jeesuslapsega vasakul käel, mõlemal pool liiliaväädid. Pitsatipildi ümber on ladinakeelne kiri SIGILLUM VELYNENSIS. Keskajal kasutati pitsatitel tihti pühakuid, neitsi Maarja kujutamine ei ole seega sugugi haruldane. See näib olevat seotud veel üleüldise neitsi Maarja kultusega ordu aladel. Rootsi ajal tõenäoliselt sellist pitsatit ei kasutatud – ühelt poolt oli see seotud linna üleüldise allakäiguga, aga võimalik et luterlik Rootsi vastandus selle kaudu katoliiklikule Liivimaa Ordule.²¹ Uurijad on tihti nimetanud neitsi Maarja kujutisega suurt pitsatit ekslikult vapiks.

Nagu suurt pitsatit, nii on ka sekreetpitsatit esimest korda kasutatud alles 15. sajandi algul - 1432. Pitsatil on kujutatud kilbile asetatud viielehelist roosi. Kilbi paremast ülanurgast kasvab välja rist. Lisaks on kilbi kohal, arvatavasti tühja ruumi täiteks, kaks rida punkte. Pitsatipilti ümbritseb kiri SECRETUM DER STAT VLIN. Sarnast kujundust mõningate variatsioonidega (nt punktide asendamine väädiga) jäadi kasutama pikka aega, seda ka 18. sajandil vapi peal. 18. sajandil hakati n.ö. teadlikult Viljandi vappi kujundama, seda omaaegseid pitsateid aluseks võttes.

¹⁹ Arvi Haak, infotahvli tekst (Greenway projekt).

²⁰ Ermus, "Viljandi linna vapp", Viljandi Muuseumi aastaraamat 2001. (www.muuseum.viljandimaa.ee)

²¹ Vt Ermus, 2001

Kasutatud kirjandus:

Allik, 2002, Viljandi arhitektuur 19. ja 20. sajandi vahetusel. Viljandi Muuseumi aastaraamat. (www.muuseum.viljandimaa.ee)

Alttoa, K. Viljandi linn. – Eesti arhitektuur 2. Tallinn, 1996, lk. 162

Ermus, I., “Viljandi linna vapp”, Viljandi Muuseumi aastaraamat 2001. (www.muuseum.viljandimaa.ee)

Haak, A. Keskaegse Viljandi tänavate võrk. Viljandi Muuseumi aastaraamat 2002. (www.muuseum.viljandimaa.ee)

Haak, A. Infotahvli tekst (Greenway projekt).

Liivimaa 1599. aasta revisjon. Viljandi linn. Poola keelest tõlkinud Katrin Vabamäe. Kommentaarid Kaur Alltoa. Viljandi Muuseumi aastaraamat 1998. (www.muuseum.viljandimaa.ee)

Viljandi linnaprivilieegide kinnitamine ordumeister Wolter von Plettenbergi poolt 1533. aastal. Tõlkinud Ivar Leimus. Viljandi Muuseumi aastaraamat 2000. (www.muuseum.viljandimaa.ee)

”Viljandi ajalooline linnakeskus. Viljandi linna ehitusajalooline, arhitektuuriajalooline ja kultuurilooline ülevaade muinsuskaitse aspektist” tekstiline osa. Köide A, Tallinn 1969

Allikad:

EAA, f. 1002, n. 1, s. 1821

Käsitähtne materjal:

Alttoa, K., Viljandi ehituslikust kujunemisest 18. sajandil. (käsitähtne Viljandi Muuseumis)

OÜ Inrestauraator Projekt ”Viljandi vanalinna väärtushinnanguline analüüs”, 1996, (käsitähtne Viljandi Linnavalitsuses)